

Op de wijze van ... de conjunctief!¹

De berichten over het verdwijnen van de Franse “subjonctif” en de Italiaanse “congiuntivo” zijn niet nieuw. Al van in het begin van de 20e eeuw wordt er beweerd dat het gebruik van die werkwoordsvormen aan het verminderen is (o.a. Bauche 1920, Journoud 1971 en Thérive 1923: 93-98 voor het Frans; Fochi 1966: 309-321 en Marchi 1984: 87-95 voor het Italiaans). Dergelijke geruchten zijn zeker niet uit de lucht gegrepen. Zo komen in het hedendaagse informeel gesproken Frans en Italiaans wel meer dan eens zinnen voor als

- (1) fr. Il faut que j’y **suis** (Ind). (radiouitzending *Europe 1*, 2 januari 2003, 18u30)
 “Ik moet er zijn.”
- (2) it. Voglio che tu **vieni** (Ind). (moedertaalspreekster, 7 september 2002)
 “Ik wil dat je komt.”

Een normatieve benadering zou dergelijke zinnen snel als “aberrant” of “foutief” bestempelen. Vanuit een descriptief standpunt kan het hier echter gaan om een gebruik dat nog niet heel frequent is (en vandaar gemakkelijk als fout te beschouwen is), maar misschien wel iets vertelt over een aan de gang zijnde taalevolutie. Per slot van rekening kende het Nederlands vroeger ook een conjunctief die vaker gebruikt werd: terwijl de Nederlandse conjunctief nu enkel nog voorkomt in welbekende uitdrukkingen als *Leve de koning* en *Het koste wat het wil*, vinden we in het geschreven Nederlands van de 19^e eeuw nog zinnen als

- (3) nl. [...] en ik geloof, dat men zich tot het beoordeelen van de juistheid eener zoodanige aanmerking, eenvoudig **hebbe** (Conj) voor te leggen de vraag: [...]
 (Multatuli 1860: 10)

Wat de Romaanse taalfamilie betreft, komt de conjunctief (of subconjunctief) voor in alle hedendaagse talen, maar kan het interessant zijn na te gaan hoe frequent zijn gebruik is in elk van hen.

Een van de belangrijkste vragen die zich in dat verband stelt, is de vraag naar de aard en de hoeveelheid taalmateriaal waarop je je onderzoek baseert. Zo kan je op basis van zinnestjes als (1) en (2) besluiten dat er een tendens is tot verminderd gebruik van de conjunctief – gegeven dat die vroeger altijd voorkwam in constructies als (1) en (2) – maar kan je nog geen uitspraak doen over het numeriek belang ervan. Is de indicatief in (1) en (2) een marginaal fenomeen of gaat het hier om een gangbaar gebruik? Op basis van geïsoleerde zinnestjes is het ook niet duidelijk of er een betekenisverschil is tussen het gebruik van de conjunctief (*Il faut que j’y sois*) en dat van de indicatief (*Il faut que j’y suis*). Oordelen van moedertaalsprekers kunnen hier een tip van de sluier oplichten, maar kunnen moeilijk een overzicht geven

¹ Dit artikel geeft in grote lijnen de inhoud weer van een doctoraatsverhandeling (Loengarov 2006) waarvan prof. Béatrice Lamiroy en prof. Pierre Swiggers (beiden K.U.Leuven) promotor en copromotor waren. Hierbij dank ik hen, alsook prof. Johan van der Auwera (Universiteit Antwerpen), lid van de begeleidingscommissie van het doctoraatsproject.

van alle contexten waarin een dergelijk betekenisverschil al dan niet optreedt. Om die redenen lijkt het aangewezen de studie te baseren op *gekwantificeerde* en *gecontextualiseerde authentieke* taalgegevens.

Om over voldoende dergelijke gegevens te beschikken is het, wat de Romaanse talen betreft, interessant een beroep te doen op online discussiefora, met name *Usenet*-groepen die bevroegd kunnen worden via Google. Die discussiegroepen bieden recent taalmateriaal dat vergelijkbaar is voor de verschillende Romaanse talen². Ze vereisen echter ook enige voorzichtigheid. Google is namelijk niet ontworpen voor taalkundig onderzoek (Kilgarriff – Grefenstette 2003: 344-345) en een zoekactie in Google levert nogal wat “ruis” op onder de vorm van formeel verwante maar toch verschillende constructies (bv. *il/elle/le vendeur/la journaliste ... pense que* versus *je pense que*). Bovendien is het taalmateriaal binnen de discussiegroepen niet helemaal homogeen en dienen bepaalde bijdragen vermeden te worden, voornamelijk gekopieerde krantenartikels en taalgebruik dat duidelijk niet afkomstig is van moedertaalsprekers.

Met deze richtlijnen in het achterhoofd kunnen voor de acht onderstaande hoofdwerkwoorden³, gevolgd door een lijdend-voorwerpszin⁴, volgende gegevens gevonden worden⁵:

	Frans	Italiaans	Spaans	Roemeens	totaal
<i>croire</i>	100	100	100	65	365
	i78 c0 n21 cd1	i14 c80 n5 cd1	i98 c0 n0 cd2	i61 c1 n0 cd3	
<i>penser</i>	100	100	100	0	300
	i82 c0 n10 cd8	i23 c73 n2 cd2	i96 c1 n0 cd3	-	
<i>vouloir</i>	100	100	100	7	307
	i4 c59 n37 cd0	i22 c74 n3 cd1	i0 c100 n0 cd0	i0 c7 n0 cd0	
<i>exiger e</i>	100	100	100	2	302
	i2 c54 n44 cd0	i1 c96 n3 cd0	i6 c94 n0 cd0	i0 c2 n0 cd0	
<i>souhaiter</i>	100	100	39	3	242
	i1 c51 n48 cd0	i2 c97 n1 cd0	i0 c39 n0 cd0	i0 c3 n0 cd0	
<i>dire</i>	100	100	100	100 / 71	471
	i87 c0 n10 cd3	i93 c3 n1 cd3	i93 c5 n0 cd2	i90 c3 n0 cd7 / i61 c2 n0 cd8	
<i>révéler</i>	100	100	56	0	256
	i84 c0 n13 cd3	i95 c0 n4 cd1	i55 c1 n0 cd0	-	
<i>admettre</i>	100	100	77	1	278
	i71 c13 n16 cd0	i76 c17 n1 cd6	i51 c25 n0 cd1	i1 c0 n0 cd0	
					2521

² Aangezien het niet haalbaar was gegevens te verzamelen voor alle Romaanse talen, werd ervoor gekozen vier talen te onderzoeken, nl. het Frans, het Italiaans, het Spaans en het Roemeens. Zoals zal blijken uit de verzamelde gegevens, is het Roemeens echter ook op het Internet minder vertegenwoordigd dan de andere talen.

³ Er is geen één-op-éénovereenkomst tussen de werkwoorden in de verschillende talen. Voor elk van de talen werd echter maar één werkwoord weerhouden (behalve voor het Roemeens werkwoord voor “zeggen”, waar achtereenvolgens *a zice* en *a spune* vermeld worden).

⁴ Er dient opgemerkt te worden dat de lijdend-voorwerpszin eerder kenmerkend lijkt voor geschreven taal en er in de spreektaal verschillende parallelle constructies kunnen bestaan (o.a. Thompson 2002).

⁵ Gebruikte afkortingen: i = indicatief, c = conjunctief, n = neutrale vorm (bv. *chante*), cd = conditionalis.

Als we deze cijfers bekijken, valt op dat er meer “horizontale” dan “verticale” overeenkomsten zijn: het modusprofiel lijkt eerder bepaald te worden door het hoofdwerkwoord dan door de taal⁶. Zo worden *vouloir*, *exiger* en *souhaiter* in alle talen vaker gevolgd door de conjunctief, en *dire*, *révéler* en *admettre* vaker door de indicatief. Ook voor *croire* en *penser* is het globaal modusprofiel identiek in alle talen, behalve in het Italiaans, waar de conjunctief frequenter is dan de indicatief. Over het algemeen is het modusgebruik ook niet betekenisonderscheidend, maar eerder een “automatische” reflex van de betekenis van het hoofdwerkwoord: indicatief na werkwoorden die een vorm van communicatie uitdrukken, conjunctief na werkwoorden van wilsuitdrukking. Bybee *et al.* (1994: 212-242) spreken hier van een “harmonisch” gebruik (*harmonic use*) van de werkwoordsmodus.

Toch zijn er een aantal gevallen waarin het modusgebruik wel betekenisonderscheidend is, alsook gevallen waarin de alternantie tussen indicatief en conjunctief ingeperkt lijkt te worden ten nadele van de conjunctief⁷. Het is precies in die twee gevallen dat er verschillen optreden tussen de talen onderling. Zo wordt er in het Spaans het vaakst een beroep gedaan op de conjunctief om een betekenisverschil uit te drukken, bijvoorbeeld:

- (4) es. [...] El policia les dice que no **bajen** (Conj), que **hay** (Ind) hielo y que **pueden** (Ind) cruzarse y atascar la carretera definitivamente. [...]
 [http://groups.google.es/group/es.charla.motor/msg/2ea1fb2fa4f58985?hl=ca& (08.02.05)]
 “[...] De agent zegt hen dat ze niet mogen uitstappen, dat er ijs ligt en dat ze dwars op de weg kunnen terecht komen en de weg compleet blokkeren. [...]”

Ook in het Italiaans vinden we in bepaalde gevallen een betekenisonderscheidend modusgebruik terug. In andere gevallen vertoont het Italiaans echter, net zoals het Frans, “conjunctief-verlies”, d.i. de tendens om een “harmonische” conjunctief door een indicatief te vervangen:

- (5) it. Potrebbe sembrare che le proprietà di A(N) siano incompatibili. In realtà la famiglia A(N) esige che se ‘due’ suoi insiemi sono contenuti in A(N) allora lo è (Ind) anche l’intersezione.
 [http://groups.google.es/groups?selm=76ccfc11.0209060950.701847e7%40posting.google.com&output=plain (20.12.04)]
 “Misschien lijkt het alsof de eigenschappen van A(N) onverenigbaar zijn. In werkelijkheid vereist de familie A(N) dat als ‘twee’ van haar verzamelingen deel uitmaken van A(N), hun doorsnede dat ook doet.”
- (6) fr. arrêtez vos delires, on n’a pas besoin de votre secte pour combattre les religions.
 On souhaite que vous **partez** (Ind) au plus vite vers Sirius (personnellement je conseille Deneb, c’est plus loin)
 [http://groups.google.fr/group/fr.soc.religion/msg/eda911b8485541c2 (06.05.04)]
 “Stop die dwaasheden, we hebben uw sekte niet nodig om godsdiensten te bestrijden.

⁶ Hierbij dient opgemerkt dat deze vaststelling nog statistisch geverifieerd zou moeten worden.

⁷ In andere constructies lijkt de conjunctief dan weer terrein te winnen t.o.v. de indicatief – dat is bijvoorbeeld het geval in bijzinnen ingeleid door *après que* (o.a. Canut – Ledegen 1998, Wunderli 1970).

We hopen dat u zo snel mogelijk naar Sirius vertrekt (zelf raad ik Deneb aan, dat is verder).”

Al bij al is deze tendens echter beperkt: op 100 voorbeelden vinden we er hoogstens 1 à 2 van terug. Wel lijkt het zo te zijn dat de tendens versterkt wordt door een langere afstand tussen het hoofdwerkwoord en het werkwoord in de bijzin, zoals bijvoorbeeld in (5).

Er kan dus zeker geen sprake zijn van een absoluut verlies van de conjunctief, integendeel. Voorlopig kan er dan ook niet meer gezegd worden dan dat (5) en (6), net als (1) en (2), misschien een taalverandering aankondigen zoals die zich ook in het Nederlands en een aantal andere Germaanse talen voorgedaan heeft, maar dat de verdere evolutie binnen de Romaanse talen af te wachten valt. Wel moet opgemerkt worden dat de hier voorgestelde gegevens het zgn. *evolutief continuum* van de Romaanse talen bevestigen. Hoewel bepaalde taalfeiten een iets nauwkeurigere voorstelling vereisen (bv. Lamiroy 1999: 33-34, 44), kan namelijk gesteld worden dat binnen de Romaanse familie het Frans het meest taalevolutie gekend heeft, het Spaans het minst en het Italiaans een tussenpositie inneemt: verschillende kenmerken van het moderne Spaans zijn immers verdwenen in het moderne Frans, maar wel nog terug te vinden in het Oud- of Middelfrans, terwijl het hedendaagse Italiaans een afwisseling kent tussen de conservatieve en de innovatieve variant (o.a. Laca 2004, Lamiroy 1994, 1999, 2001, 2003). Wat het modusgebruik betreft, lijkt het Spaans ook de taal te zijn die het vaakst een betekenisverschil toekent aan de indicatief/conjunctief-alternantie (voorbeeld 4). In het Frans wordt die functionaliteit van het modusgebruik dan weer het meest beperkt – hier kan, in navolging van Bybee *et al.* (1994: 212-242) eventueel sprake zijn van *grammaticalisering* – en lijken er zich gevallen voor te doen waarbij één van de modi, nl. de conjunctief, helemaal niet meer voorkomt. In het Italiaans lijken zowel betekenisonderscheidend als gegrammaticaliseerd modusgebruik voor te komen. Wat het Roemeens betreft, lijkt de indicatief/conjunctief-alternantie eerder gegrammaticaliseerd na *a crede* (“geloven”) en eerder betekenisonderscheidend na *a zice / a spune* (“zeggen”); voor de andere werkwoorden zijn er te weinig gegevens om zinvolle uitspraken te doen.

Ten slotte moet nog vermeld worden dat het modusgebruik in de Romaanse talen bij uitstek aantoonbaar is dat taal een dynamisch gegeven is, waarbij verschillende principes in afwisselende verhoudingen naast elkaar kunnen bestaan. In de hierboven vermelde gegevens vinden we dan ook voor *alle* talen zowel een tendens tot betekenisonderscheidend modusgebruik als een tendens om dat functionele modusgebruik te beperken. Bijzonder relevant in dat opzicht is volgend Spaans voorbeeld, waarbij in de lijdend-voorwerpszin het modaal hulpwerkwoord *tener que* (“moeten”) en niet de conjunctief voorkomt:

- (7) es. [...] esto es incierto se te exige que te **tienes** (Ind) **que** apartar y dejarle paso, es problema suyo ir a 140 160 ó 200 el código es así y hay que aceptarlo. [...]
[<http://groups.google.com/groups?selm=9qkte8%24aoh%241%40news.wanadoo.es&output=plain> (19.01.05)]
“[...] Dat is niet zeker. Er wordt vereist dat je aan de kant gaat en hem laat voorbijgaan. Het is zijn probleem als hij 140, 160 of 200 wil rijden. De wegcode is zo en dat moet je aanvaarden.”

Alexander Loengarov

Referenties

- BAUCHE, Henri. 1920. *Le langage populaire. Grammaire, syntaxe et dictionnaire du français tel qu'on le parle dans le peuple de Paris avec tous les termes d'argot usuel*. Paris: Payot & Cie.
- BYBEE, Joan – PERKINS, Revere – PAGLIUCA, William. 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- CANUT, Cécile – LEDEGEN, Gudrun. 1998. "Après que ... ou la fluctuation des modes en français parlé". *Langage et société* 85. 25-53. 146.
- FOCHI, Franco. 1966. *Lingua in rivoluzione. Saggio*. Milano: Feltrinelli.
- JOURNOUD, Sylvain. 1971. "Déclin du subjonctif". *The French Review* 44. 549-551.
- KILGARRIFF, Adam – GREFENSTETTE, Gregory. 2003. "Introduction to the Special Issue on the Web as Corpus". *Computational Linguistics* 29. 333-347.
- LACA, Brenda. 2004. "Les catégories aspectuelles à expression périphrastique: une interprétation des apparentes 'lacunes' du français". *Langue française* 121. 85-98.
- LAMIROY, Béatrice. 1993. "La dichotomie synchronie-diachronie et la typologie des langues romanes". Wolfgang RAIBLE – Wulf OESTERREICHER uitg., *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes. Tome III, Section IV*, 210-221. München: Saur.
- LAMIROY, Béatrice. 1994. "Les syntagmes nominaux et la question de l'auxiliarité". Jacqueline GIRY-SCHNEIDER uitg., *Sélection et sémantique classes d'objets, compléments appropriés, compléments analysables*. Themanummer *Langages* 115. 64-75.
- LAMIROY, Béatrice. 1999. "Auxiliaires, langues romanes et grammaticalisation". Hava BATZEEV SHYLDKROT uitg., *Les auxiliaires: délimitation, grammaticalisation et analyse*. Themanummer *Langages* 135. 33-45.
- LAMIROY, Béatrice. 2001. "La préposition en français et en espagnol: une question de grammaticalisation?" Xavier BLANCO uitg., *Lexicologie contrastive espagnol-français*. Themanummer *Langages* 143. 91-105.
- LAMIROY, Béatrice. 2003. "Grammaticalisation et comparaison de langues". Themanummer *Verbum* 25. 409-429.
- LOENGAROV, Alexander. 2006. *L'alternance indicatif/subjonctif dans les langues romanes. Motivation sémantico-pragmatique et grammaticalisation*. Doctoraatsverhandeling, K.U.Leuven.
- MARCHI, Cesare. 1984. *Impariamo l'italiano*. Milano: Rizzoli.
- MULTATULI. 1860. *Max Havelaar, of de koffij-veilingen der Nederlandsche handel-maatschappij. Tweede deel*. Amsterdam: J. De Ruyter.
- THÉRIVE, André. 1923. *Le Français, langue morte? ...* Paris: Plon.
- THOMPSON, Sandra. 2002. "'Object complements' and conversation. Towards a realistic account". *Studies in Language* 26. 125-164.
- WUNDERLI, Peter. 1970. "Der Konjunktiv nach *après que*. Kritische Bilanz und Versuch einer Synthese". *Vox romanica* 29. 230-263.